

підтримки референтних осіб, що виявлено за результатами порівняльного та кореляційного аналізу.

За результатами кластерного аналізу виявлено, що профілі життєвих перспектив осіб з інвалідністю перш за все відрізняються за подіями, що належать до змін соціального середовища.

Досліджуючи життєву перспективу осіб з інвалідністю, варто враховувати і тип функціонального обмеження, і смислове наповнення власного життя, і умови життя.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бурлачук Л.Ф., Коржова Е.Ю. Психологія життєвих ситуацій : [учебное пособие] / Л.Ф. Бурлачук, Е.Ю. Коржова. – М. : Российское педагогическое агентство, 1998. – 263 с.
2. Климчук В.О., Мойсієнко Я.В. Життєвий шлях творчої особистості : принципи біографічного дослідження // Соціальна психологія. – 2007. – № 6. – С. 32–44.
3. Коржова Е.Ю. Семья в психологии жизненных ситуаций / Е.Ю. Коржова // Современные проблемы

психологии семьи. – СПб. : АНО «ИПП», 2007. – С. 32–39.

4. Коржова Е.Ю. Человек болеющий: личность и ее социальная адаптация / Е.Ю. Коржова. – СПб. : ААН, 1994. – 188 с.

5. Сорокина Ю.Е. Ценностные ориентации в контексте смысловой перспективы проектов жизни / Ю.Е. Сорокина // Известия Тульского государственного университета. Гуманитарные науки. – 2012. – № 1–1. – С. 442–452.

6. Титаренко Т.М. Життєвий світ особистості : у межах і за межами буденності / Т.М. Титаренко. – К. : Либідь, 2003. – 376 с.

7. Титаренко Т.М. Життєвий шлях особистості в постмодерністському дискурсі / Т.М. Титаренко // Психологія особистості. – 2010. – № 1. – С. 11–18.

8. Тищенко Л.В. Психологічні особливості життєвих перспектив студентів з обмеженими функціональними можливостями : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.01 «Общая психология, психология личности, история психологии». – Київ, 2010. – 28 с.

9. Шлыкова Ю.Б. Автобиографический текст как смысловое отражение бытия личности / Ю.Б. Шлыкова // Человек. Общество. Управление. – 2013. – № 3. – С. 34–42.

УДК 159.923.2

СІМЕЙНІ УЯВЛЕННЯ ДІТЕЙ З РОДИН ЗАРОБІТЧАН

Крупник І.Р., викладач кафедри загальної та соціальної психології
Херсонський державний університет

В статті досліджено та проаналізовано особливості уявлень про майбутнє сімейне життя дітей з родин трудових мігрантів у порівнянні з уявленнями дітей із повних функціональних родин та сімейними уявленнями дітей-сиріт. Зазначено, що причиною відмінностей у сімейних уявленнях є вплив родинної депривації.

Ключові слова: уявлення про майбутню сім'ю, діти трудових мігрантів, батьківська депривація.

В статье исследованы и проанализированы особенности представлений о будущей семейной жизни детей из семей трудовых мигрантов в сравнении с представлениями детей из полных функциональных семей и семейными представлениями детей-сирот. Указано, что причиной различий в семейных представлениях является влияние семейной депривации.

Ключевые слова: представления о будущей семье, дети трудовых мигрантов, родительская депривация.

Krupnik I.R. FAMILY PRESENTATION OF CHILDREN ARE FROM FAMILIES OF MIGRANT WORKERS

The article explores and analyses the features of views on the future of the family life of children from the families of labor migrants in comparison with the views of children from full functional families and family views of orphans. Stated that the reason for differences in family views, is the impact of family deprivation.

Key words: ideas of future family, children of labor migrants, parental deprivation.

Постановка проблеми. У працях видатних вітчизняних та закордонних психологів Е. Берна, Л. Божович, М. Боришевського, В. Мухіної, М. Мушкевич, С. Рубінштейна, А. Фрейд, З. Фрейда, К. Хорні, К.Г. Юнга та інших стверджується, що вплив батьків-

ської сім'ї не припиняється разом з закінченням періоду дитинства [1; 2; 3; 5; 6; 7]. Під цим розуміється те, що формування вже своєї сім'ї будується за уявленнями, отриманими в період становлення особистості. Це стосується вибору партнера та

стилю поведінки між подружжям, репродуктивних установок (мається на увазі кількість дітей та особливості взаємодії з ними) як складової частини почуття материнства, батьківства. Почуття та взаємовідносини, які виникають у батьків та прабатьків, потім впливають на взаємовідносини батьків та дітей. Поведінку батьків діти сприймають як норму, яку вони переносять у свою сім'ю. Розподіл у сім'ї жіночих та чоловічих обов'язків теж зазвичай унаслідковуються з батьківської сім'ї. У залежності від моделі сім'ї, стилю виховання та життя, рівня благополуччя, морального клімату відрізняються уявлення дитини про своє майбутнє, своє місце в світі взагалі та уявлення про побудову сім'ї зокрема. Здатність бути щасливими, успішними в ролі чоловіка, жінки, батьків не з'являється з повітря, а формується завдяки впливу виховання в сім'ї. Дитина, дивлячись на батьків та на їх стосунки, схоплює «дух сімейних стосунків, спрямованість життєдіяльності сім'ї», приймає естафету родинних традицій, духовних цінностей.

В сьогоденній Україні все більшою стає частка родин, в якій засвоєння дітьми сімейних цінностей, формування позитивного образу родини набуває певних труднощів [8]. Маємо на увазі родини заробітчани. Зважаючи на періодичне просторове роз'єднання родини, що не дає змоги дитині задовольняти вищі психологічні потреби, головним чинником, який негативно діє на дитячо-батьківські стосунки, є епізодична родинна депривація. Для виявлення специфічних особливостей родинних уявлень було проведено дослідження серед

трьох груп підлітків. Перша група – діти, що найбільш прогнозовано відчують вплив родинної деривації – ті, які виховуються поза родиною. Друга група – діти, які не входять у сферу впливу родинної депривації (на відміну від дітей-сиріт) – діти з повних функціональних сімей. Умовно кажучи, між двома цими полюсами заступенем впливу родинної депривації знаходяться третя група – діти із родин трудових мігрантів. Вік досліджуваних – 13–14 років.

Постановка завдання. Для виявлення особливостей уявлень про майбутню родину була застосована методика «Вимір установок у подружжя» Ю.Є. Альошиної [4, с. 293–301]. Ця методика в контексті дослідження допоможе дослідити особливості уявлень дітей заробітчани у таких важливих для благополуччя сімейного життя сферах: позитивного відношення до людей, відношення до кохання, важливості ролі дітей, типу сімейного устрою, взаємодії, ролі жінки в родині, почуттів обов'язку та відповідальності за інших, ставлення до розлучення, автономності або залежності в шлюбі, матеріальних питань. У дослідженні були використані вісім з десяти шкал (1–6; 9 та 10), оскільки, враховуючи вік досліджуваних, не використовувались шкали оцінки значення сексуальної сфери в сімейному житті та відношення до «заборонності теми сексу».

Виклад основного матеріалу дослідження. Слід зазначити, що частина показників у дітей трудових мігрантів досить близька за значеннями, або до дітей з родин, де батьки працюють у своїй країні, або до дітей-сиріт. Середні значення представлені в таблиці 1.

Таблиця 1

Середні значення за методикою «Вимір установок у подружжя» Ю.Є. Альошиної

№ з/п	Назва шкали	Діти сироти (n= 43)	Діти мігрантів (n=88)	Діти із звичайних родин (n= 63)	Критерії оцінювання
1	шкала позитивного відношення до людей	2,69	2,41	2,36	чим вище бал, тим більш оптимістичне уявлення про людей взагалі
2	шкала альтернативи між почуттям обов'язку та задоволення	2,52	2,73	2,75	чим вище бал, тим більше проявляється орієнтація на почуття обов'язку
3	шкала відношення до дітей	2,92	2,89	3,09	чим вище бал, тим більш вагомою уявляється роль дітей в житті родини
4	шкала орієнтації на спільну або відокремлену діяльність у родині	2,99	3,05	3,15	чим вище бал, тим більш виражена спрямованість на спільну діяльність у родині
5	шкала відношення до розлучення	2,62	2,7	2,63	чим вище бал, тим менш лояльне відношення до розлучення

6	шкала відношення до романтичного кохання	3,06	3,09	3,19	чим вище бал, тим виразніша орієнтація на традиційне романтичне кохання
9	шкала відношення до устрою родини (за патріархальним або егалітарним типом)	2,40	2,50	2,51	чим вище бал, тим менш традиційною уявляється роль жінки в родині
10	шкала відношення до грошей (рівень бережливості)	2,54	2,56	2,58	Чим вище бал, тим більш ощадливе відношення до грошей

У домінанті уявлення дітей трудових мігрантів займають середню позицію між вибірками. Більшою мірою це стосується результатів першої та четвертої установки (шкали позитивного відношення до людей та орієнтації на спільну або відокремлену діяльність у родині відповідно). У шкалах 6, 9 та 10 (відношення до романтичного кохання; відношення до устрою родини та відношення до грошей відповідно) результати хоча і проміжні, але є близькими за значенням до інших вибірок, які брали участь у дослідженні. За другою установкою (шкала альтернативи між почуттям обов'язку та задоволення) показники майже ідентичні в дітей із повних функціональних родин та в дітей заробітчан. Особливу увагу слід приділити аналізу результатів за третьою та п'ятою установками. У третій шкалі (шкала відношення до дітей) підлітки з родин трудових мігрантів мають найменший показник. Враховуючи важливість розуміння для майбутніх батьків важливості дітей, оскільки існує тісний зв'язок між уявленнями про значення та цінність дитини із розвитком почуття материнства та батьківства, низький бал може бути тривожним сигналом. За п'ятою установкою (шкала відношення до розлучення) діти з родин трудових мігрантів мають найбільший показник. Діти трудових мігрантів більш негативно

ставляться до розлучення від порівняльних вибірок. Вірогідно, що діти з повних функціональних родин є психологічно благополучними, оскільки їх потреби в повазі та любові батьків більш задоволені. Відсутність батьків неактуальне для них питання. Можливо, не є насущною ситуація з розлученням також у дітей-сиріт. Вони переживають відсутність обох батьків, відсутність родини як такої взагалі, що є більш травматичним, депривуючим фактором. Діти трудових мігрантів періодично живуть у родині фактично з одним із дорослих. Ситуація, коли спілкування з батьком чи матір'ю буде втрачено, є для них добре усвідомлюваною. У шостій шкалі результати (відношення до романтичного кохання) дітей мігрантів близькі до дітей, позбавлених батьківського піклування. На відміну від дітей-сиріт, діти заробітчан більш схильні до егалітарного устрою своєї сім'ї (шкала відношення до устрою родини). Тобто, більш рівноправною, з можливостями до самореалізації подружжя. Отже, діти трудових мігрантів менш категоричні та шаблонні у своїх уявленнях на відміну від дітей-сиріт. Їх сімейні уявлення більш різноманітні. Існуючі відмінності в сімейних уявленнях, які не чітко виявляються при порівнянні середніх значень, підтверджується при розрахунку дисперсії (див. табл. 2).

Таблица 2

**Показники дисперсії результатів з тесту
«Вимір установок у подружжя» Ю.Е. Альшиної**

Назва шкали	Сігма σ (діти з повних функціональних родин)	Сігма σ (діти з родин трудових мігрантів)	Сігма σ (діти-сироти)
Шкала позитивного відношення до людей	0,47	0,51	0,54
Шкала альтернативи між почуттям обов'язку та задоволенням	0,41	0,42	0,49
Шкала відношення та значення дітей у своєму житті	0,46	0,56	0,58
Шкала орієнтація на спільну або окрему діяльність	0,52	0,53	0,56
Шкала відношення до розлучення	0,39	0,59	0,54

Шкала відношення до кохання романтичного типу	0,56	0,58	0,72
Шкала тяжіння до патріархального або егалітарного типу родини	0,45	0,55	0,50
Шкала відношення до грошей	0,44	0,56	0,51

Згідно з розрахунками, коефіцієнт стандартного відхилення відрізняється в деяких шкалах, тобто відповіді не є однорідними. Так, наприклад, за установкою «відношення до грошей» середні результати майже однакові у вибірках, але діапазон відповідей значно відрізняється в дітей з родин заробітчаних і дітей-сиріт.

Для більш точної оцінки різниці в сімейних уявленнях вказаних категорій дітей було

проведено також відсотковий аналіз, використано t-критерій Ст'юдента та σ -критерій Фішера. Зважаючи на те, що максимальна кількість балів у зазначеній методиці по кожному тесту 4 бали, для визначення відсоткового співвідношення ми прийняли умовно такі рівні: 1–2 бали – низький рівень; 2–3 – середній рівень; 3–4 – високий рівень показника. Результати розподілу в процентному відношенні показано в таблиці 3.

Таблиця 3

Процентний розподіл відповідей у досліджуваних вибірках

№ з/п	Назва шкали	Діти з повних родин			Діти з родин мігрантів			Діти-сироти		
		Рівень показника %								
		високий	середній	низький	високий	середній	низький	високий	середній	низький
1	шкала позитивного відношення до людей	4,8	65,1	30,1	12,5	55,7	31,8	16,4	65,0	18,6
2	шкала альтернативи між почуттям обов'язку та задоволення	17,5	73	9,5	19,3	73,9	6,8	9,3	62,8	27,9
3	шкала відношення до дітей	47,6	52,4	0	42	47,7	10,3	34,9	55,8	9,3
4	шкала орієнтації на спільну або відокремлену діяльність у родині	52,4	46	1,6	53,4	40,9	5,7	39,5	53,5	7
5	шкала відношення до розлучення	9,5	81	9,5	27,3	60,2	12,5	25,6	55,8	18,6
6	шкала відношення до романтичного кохання	58,7	36,5	4,8	51,2	42	6,8	51,1	39,5	9,4
9	шкала відношення до устрою родини (за патріархальним або егалітарним типом)	9,5	69,8	20,7	11,3	68,2	20,5	11,6	53,5	34,9
10	шкала відношення до грошей (рівень бережливості)	9,5	76,2	14,3	11,4	67	21,6	20,9	51,2	27,9

Ми бачимо, що діти з повних родин мають у відсотковому відношенні більше середніх результатів (а саме: за шкалами 1, 3, 4, 5, 9, 10), тобто вони більш помірковані у своїх уявленнях; у свою чергу, діти трудових мігрантів мають більше середніх результатів у порівнянні із дітьми-сиротами

(а саме: за шкалами 2, 5, 6, 9, 10), тобто займають проміжну позицію. Значущі відмінності, які виявлені за окремими шкалами, виділені за допомогою ϕ -критерію Фішера. Результати дітей з повних функціональних родин та сімей заробітчани зазначені таблиці 4.

Таблица 4

Значущі відмінності між дітьми з родин мігрантів та повних функціональних родин

№ шкали з/п	Назва шкали	Рівень показника (%)	Діти з родин мігрантів	Діти з повних родин	Критерій Фішера	Рівень значимості
1	шкала позитивного відношення до людей	Високий рівень	12,5	4,8	4,1	$P \leq 0,1$
3	шкала відношення до дітей	Низький рівень	10,3	0	3,96	$P \leq 0,1$
5	шкала відношення до розлучення	Високий рівень	27,3	9,5	2,86	$P \leq 0,01$
		Середній рівень	60,2	81	2,81	$P \leq 0,01$

Згідно з даними таблиці 4, на статистично високому рівні відрізняються відповіді по установці «позитивного відношення до людей», що співвідноситься і з середнім балом за шкалою. Отже, діти з родин мігрантів менш критично відносяться до людей взагалі, більш наївно, по дитячому. Можливо, це один із факторів того, що підлітки опиняються в асоціальних групах, довіряючи людям безпідставно. За шкалою «відношення до дітей» підлітки з родин мігрантів мають прогнозовано велику частку респондентів, які набрали невисоку кількість балів, оскільки мають менший середній бал за цією шкалою. Значно біль-

ша частка підлітків з родин мігрантів має високий бал (менша, середні результати відповідно) за шкалою «відношення до розлучення», що також співпадає із середнім значенням. Таким чином, підлітки цінують єдність родини, але діти, у їх баченні родини, займають не першу позицію. Як, можливо, і для батьків респондентів, оскільки вони їдуть за кордон, не зважаючи на потребу дітей у їх присутності вдома.

Статистично значущі результати відмінностей в уявленнях між дітьми трудових мігрантів та дітьми-сиротами, виявлені за допомогою ϕ -критерію Фішера, зазначені таблиці 5.

Таблица 5

Значущі відмінності між дітьми з родин мігрантів та дітьми-сиротами

№ шкали з/п	Назва шкали	Рівень показника (%)	Діти з родин мігрантів	Діти-сироти	Критерій Фішера	Рівень значимості
1	шкала позитивного відношення до людей	Низький рівень	31,8	18,6	1,64	$P \leq 0,05$
2	шкала альтернативи між почуттям обов'язку та задоволення	Низький рівень	6,8	27,9	3,14	$P \leq 0,01$
9	шкала відношення до устрою родини (за патріархальним або егалітарним типом)	Низький рівень	20,5	34,9	1,74	$P \leq 0,05$
10	шкала відношення до грошей (рівень бережливості)	Середній рівень	67	51,2	1,73	$P \leq 0,05$

Ці дані вказують на такі висновки. Маючи меншу частку, яка має середній рівень (таблиця 3), діти мігрантів мають велику частку низьких результатів. Це стосується першої (позитивного відношення до людей) установки. Процентна частка підлітків з низькими результатами у вибірках дітей з родин мігрантів та дітей-сиріт значно різняться. Тобто ми можемо сказати, що значна частина підлітків з родин мігрантів у відсотковому співвідношенні відноситься з меншою позитивністю до людей взагалі, ніж діти-сироти. Якщо розглядати результати цієї шкали як еквівалент більш реального, дорослого відношення до життя, то діти трудових мігрантів точніше відображають суспільне життя, ніж діти, позбавлені батьківського піклування.

Більш позитивно виглядає для дітей мігрантів процентний показник другої шкали. Вибірка дітей з родин трудових мігрантів має значно меншу частку респондентів з низьким рівнем відповідальності. На нашу думку, це можна пояснити тим, що ці діти мають більше самостійності, свободи. Ці діти повинні більше за себе відповідати, на

відміну від дітей-сиріт, чиє життя жорстко регламентовано. За установкою «тяжіння до патріархального або егалітарного типу родини» діти трудових мігрантів мають також меншу частку низьких результатів. Також за середнім балом вони ближче до дітей з повних родин, хоча дисперсія (таблиця 2) вказує на більшу неоднорідність відповідей та відмінностей в уявленні про родинний устрій не тільки з дітьми-сиротами, але й з дітьми з повних функціональних родин. За шкалою «відношення до грошей» за середнім балом всі три вибірки мають майже однаковий результат. Але в процентному відношенні діти трудових мігрантів мають за середнім рівнем ощадливості значно більшу частку, ніж діти-сироти. Якщо найменш ощадливі діти-сироти, а найбільш ощадливі діти з повних родин, то ми можемо зробити висновок, що саме в повній родині дитина вчиться економічній грамотності.

Дані, отримані за допомогою ϕ -критерію Фішера, підтверджуються результатами, отриманими за допомогою t -критерію Ст'юдента. Результати представлені в таблицях 6 та 7.

Таблиця 6

Значущі відмінності за шкалою позитивного відношення до людей між дітьми трудових мігрантів та дітьми-сиротами

Шкала позитивного відношення до людей				
Вибірка	Середній бал	Середнє квадратичне відхилення(σ)	t -критерій Ст'юдента	Рівень значущості
Діти з родин мігрантів	2,41	0,51	2,85	$P \leq 0,01$
Діти-сироти	2,69	0,54		

Результати дітей з родин трудових мігрантів мають статистично значущі відмінності за шкалою позитивного відношення в порівнянні з дітьми-сиротами. Слід нагадати, що діти з повних функціональних родин

мають за цією шкалою ще менший середній бал. Як було зазначено вище, слід припустити, що це показник більш реального, адекватного відношення до людей та людських стосунків.

Таблиця 7

Значущі відмінності за шкалою «альтернативи між почуттям обов'язку та задоволення» між дітьми трудових мігрантів та дітьми-сиротами

Шкала альтернативи між почуттям обов'язку та задоволення				
Вибірка	Сер. бал	Середнє квадратичне відхилення(σ)	t -критерій Ст'юдента	Рівень значущості
Діти з родин мігрантів	2,73	0,42	2,41	$P \leq 0,05$
Діти-сироти	2,52	0,49		

Цей висновок опосередковано підтверджують і дані, викладені в таблиці 7. Діти з родин мігрантів розуміють (як і діти з пов-

них функціональних родин), на відміну від дітей-сиріт, що родина – це обов'язки, відповідальність.

Висновки з проведеного дослідження.

Вищезазначене дає змогу зробити висновок: сімейні уявлення в дітей трудових мігрантів, у порівнянні з дітьми-сиротами та дітьми з повних функціональних родин, існують. А саме: діти мігрантів, на відміну від дітей з повних родин, менш реалістично ставляться до людей, менш вагомою їм вважається роль дітей у родині, менша націленість на спільну діяльність, більш негативне ставлення до розлучення, до того ж вони менш романтичніше уявляють свої подружні стосунки. Деякі з цих уявлень про сім'ю – особливо якщо вони не будуть компліментарними з сімейними уявленнями свого обранця – можуть призвести до ускладнень у майбутньому при побудові родини. Дослідження також показало, що діти заробітчан ближче за результатами до дітей з повних родин, в яких батьки працюють в Україні. Проміжні результати за значною частиною установок дітей заробітчан пояснюються впливом на них родинної депривації в меншому ступені, ніж на дітей сиріт. Сімейна депривація, що, безумовно, присутня в якійсь мірі в кожній дисфункціональній сім'ї, є одним із можливих негативних факторів, які впливають на сімейні уявлення. Але ситуація, яка складається в сім'ї заробітчан, має свої унікальні особливості, пов'язані з періодичною відсутністю батьків, які відображаються спочатку на уявленні про майбутню родину, згодом – на її психологічному благополуччі вже в умовах реального існування. Вищезазначене

не дає змогу стверджувати про доцільність подальших досліджень сімейних уявлень у дітей, батьки яких працюють за кордоном.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Берн Э. Игры, в которые играют люди. Психология человеческих взаимоотношений. Люди, которые играют в игры. Психология человеческой судьбы. – пер. с англ. / Э. Берн. – СПб. : Лениздат, 1992. – 400 с.
2. Божович Л.И. Проблемы формирования личности / под ред. Д.И. Фельдштейна. – 2-е изд. – М. : Издательство «Институт практической психологии», Воронеж : НПО «МОДЭК», 1997. – 352 с.
3. Боришевський М.Й. Сімейне виховання як гарант морального становлення особистості / М.Й. Боришевський. – Початкова школа. – № 4. – 1995. – С. 4–6.
4. Лидерс А.Г. Психологическое обследование семьи : [учеб. пособие-практикум] / А.Г. Лидерс. – 2-е изд., стер. – М. : Издательский центр «Академия», 2007. – С. 293–301.
5. Мухина В.С. Возрастная психология. Феноменология развития : [учебник для студ. высш. учеб. заведений] / В.С. Мухина. – М. : Издательский центр «Академия», 2006. – 608 с.
6. Мушкевич М.І. Психологічні особливості впливу батьківської сім'ї на молоде подружжя : автореф. дис. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / М.І. Мушкевич. – Рівне, 2002. – 21 с.
7. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии / С.Л. Рубинштейн. – СПб. : Питер, 2000. – 712 с.
8. Соціально-педагогічна та психологічна робота з дітьми трудових мігрантів : [навч.-метод. посібник] / за ред. К.Б. Левченко, І.М. Трубавіної, І.І. Цушка. – К. : ФОП «Чальцев», 2008. – 384 с.